ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਸਤੰਬਰ 2008

ਆਨਰੇਰੀ ਸੰਪਾਦਕ
ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

Amrit Kirtan

ੴ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਸਬੰਧੀ ਤ੍ਰੈਭਾਸ਼ੀ ਮਾਸਿਕ ਪੱਤਰ
ਅੰਕ 9 ◆ ਸਾਲ ਵੀਹਵਾਂ ◆ ਸਤੰਬਰ 2008

ਸੰਪਾਦਕ (ਆਨਰੇਰੀ)
ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ
ਐਮ.ਏ. (ਸੰਗੀਤ, ਪੰਜਾਬੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਐਨ), ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ

ਸਹਿਯੋਗੀ
ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ▲ ਸ. ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ

▲ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਕ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ ਦਾ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

▲ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੰ: 4.8.90 ਮਿਤੀ 20.2.91 ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੈ।

▲ Donations are eligible for relief u/s 80G of Income-Tax Act, 1961 (43 of 1961) vide CIT - I / CHD / TECH / 80G / 2008 - 939 dated 19/05/2008 valid upto 31.03.2012

ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਭੇਜਣ ਲਈ ਪਤਾ
ਸੰਪਾਦਕ, 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ'
422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ 160 015
ਫੋਨ : 0172-2772660, 098140 53630
e-mail: drjagirsingh@gmail.com
Website: www.gurshabad.com

Computer Type Setting
sohal specials Phone: 98788 23351

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਨੇ
ਸਿਰਜਣਾ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ ਅਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨਰਜ਼
ਐਸ.ਸੀ.ਐਫ. 112, ਫੇਜ਼-7, ਮੁਹਾਲੀ ਤੋਂ ਛਪਵਾ ਕੇ
422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ

ਇਸ ਅੰਕ ਵਿਚ

ਮਿੱਤ੍ਰ ਅਸਾਡੜੇ ਸੇਈ 4
ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਪੱਤਰ

ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀਆ 8
ਸੰਪਾਦਕੀ

ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਤਬਲਾ ਵਾਦਕ 9
ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਰਤਨ

ਸੰਗੀਤ ਯੋਗ 14
ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੀਲਧਾਰੀ

MUSIC AS GURU NANAK'S MODE OF COMMUNICATIONS 17
Dr. N. Muthu Mohan

ਸੁਰ ਲਿਪੀ 24
ਹਰਦੀਪ ਕੌਰ

ਸੁਰ ਲਿਪੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ 25

LIST OF DONORS

NAME OF DONORS	AMOUNT (Rs)
Com.SS Sandhu Ahmedabad	Rs 1,000/-
Dr BNS Walaia Chandigarh	500/-
S. Lakhwinder Singh T/Saboo (Religious Teacher)	50/-
Bhai Vir Singh Study circle Chandigarh	200/-
Sh. J.P.Nanda Dehradun	1,000/-
Sh. A.K.Kaushal Chandigarh	100/-
Fortis Hospital Mohali	8,000/-

ਮਿਤ੍ਰ ਅਸਾਡੜੇ ਸੇਈ

♦ ਆਪ ਵੱਲੋਂ ਛਪਦਾ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਵਧੇਰੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਿਤ੍ਰ ਅਸਾਡੜੇ ਸੇਈ ਵਿਚ ਜੋ ਸਮਸਿਆਵਾਂ/ਹਲ ਆਪ ਅਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸੁਝਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ "ਕਬੀਰ ਸਭ ਤੇ ਹਮ ਬੁਰੇ ਹਮ ਤਜੇ ਭਲੋ ਸਭ ਕੋਇ, ਜਿਨ ਐਸਾ ਕਰ ਬੁਝਿਆ ਮੀਤ ਹਮਾਰਾ ਸੋਇ॥ (1364) ਐਸਾ ਮੀਤੁ ਕਰਹੁ ਸਭ ਕੋਇ॥ ਜਾ ਤੇ ਬ੍ਰਿਰਥਾ ਕੋਇ ਨ ਹੋਇ॥ (195)

7/2008 ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਵੱਲੋਂ ਸਮਸਿਆ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੋਡਕਟ ਤੇ ਮਾਰਕੀਟਿੰਗ ਦੋਨਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਆਣਗੀਆਂ। ਜੇ ਪੁਸਤਕਾਂ-ਲੇਖ ਰਸਾਲੇ ਛਪ ਗਏ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਤੱਕ ਪੁੱਜ ਨਾ ਸਕੇ ਤਾਂ ਸਮਾਂ ਤੇ ਬਲ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਅਤੇ ਜੇ ਫੀਲਡ ਵਰਕ, ਸਮਾਂ, ਪੈਸੇ ਤੇ ਬਲ ਹੈ ਪਰ ਪਿਛੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰੋਡਕਟ ਮਾਲ ਵੇਚਣਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਮਗਰੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਵੀ ਪੂਰਨ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ।

1 ਮਨੁੱਖ ਮਨ ਵਿਚ ਇੱਛਾਵਾਂ ਬਹੁਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਜੇ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਣ ਲੱਗ ਜਾਣ ਤਾਂ ਹੋਰ ਇੱਛਾਵਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਨਾ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਵਧੇਰੇ ਇਛਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਦੁਖੀ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਹੀ ਸਮਸਿਆਵਾਂ।

2 ਕਈ ਵਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਮਤ ਵਰਤਣ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਮਾਣ ਵੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ ਤੇ ਸਫ਼ਲਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਫਿਰ ਵੀ ਦੁਖੀ ਤੇ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਆ ਚੰਬੜਦੀਆਂ ਹਨ।

3 ਮਨੁੱਖ ਮਾਨ ਸਨਮਾਨ ਦੀ ਆਸ ਵੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਿਤ੍ਰ ਵੀ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਕਰਨ ਐਸੇ ਹੀ ਢੂੰਢਦਾ ਹੈ।

4 ਗੁਰੂ ਲਈ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਈ ਸਮਾਂ ਘੱਟ ਕੱਢਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੈਕਟੀਕਲ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਖੁੱਭਣ ਦਾ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਜਦੋਂ ਕਿ It is the Solution of modern problems.

5 ਜੋ ਵੀ ਉਦਮ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਕਰਨਾ ਹੈ ਗੁਰੂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਗੇ ਅਰਦਾਸ ਬੇਨਤੀ ਸਮਰਪਨ ਹੋ ਕੇ ਕਰਨਾ ਹੈ ਫਿਰ ਹਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਮਿਲੇਗਾ।

1. ਮੇਰੀ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕੰਮ ਇਕੱਲਿਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਸੰਸਥਾ ਨਾਲ ਚਾਰ ਮਿੱਤਰ, ਸੁਨੇਹੀ, ਪੰਥ ਦਰਦੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

2. ਜਾਂ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੁੱਗਣਾ ਮੁੱਲ ਰੱਖ ਕੇ ਅੱਧਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰੋਡਕਟ ਵੇਚਦੇ ਹਨ।

ਜਾਂ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਘਰ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਫੀਲਡ ਵਰਕ ਕਰਕੇ Convassing ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਫਿਰ Response ਜ਼ਰੂਰੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

3. ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਮੁਫ਼ਤ ਭਾਅ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਵੱਖ ਵੱਖ ਇਕੱਠਾਂ 'ਤੇ ਪੁਸਤਕ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਲਗਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

4. ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰੇ 'ਤੇ ਲੈਕਚਰ/ਕਥਾ ਕਰਕੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਬਾਰੇ ਬਾਣੀ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਵਧੇਗੀ ਤੇ ਲਾਗਤ ਕੀਮਤ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲੇਗੀ। ਗੁਰੂ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖ ਸਫਲਤਾ ਵੀ ਮਿਲੇਗੀ। ***ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਸਗਲ ਤਿਆਗੇ ਜਗ ਤੇ ਰਹੇ ਨਿਰਾਸਾ॥ ਕਾਮ ਕਰੋਧ ਜਹਿ ਪਰਸੈ ਨਾਹਿਨ ਤਹਿ ਘਟ ਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਗਾਸਾ॥***

♦ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮਿਤ੍ਰ ਅਸਾਡੜੇ ਸੇਈ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਰਖੀਆਂ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਬੀਬੀ ਦੁਖਿਆਰੀ ਇਕ ਵਿਚਾਰੀ ਦੀ ਸਮਸਿਆ ਬਾਰੇ ਵੀਚਾਰ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਤੱਕ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਛਾਪ ਕੇ ਹੋਰਨਾਂ ਦੁਖਿਆਰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਕੇ।

ਬੀਬੀ ਨੇ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਡਰ ਝਿਝਕ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਆਸਾਂ other estimate ਕਾਰਨ ਡਰਦੇ ਡਰਦੇ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ।

ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸੰਯੋਗ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ mutual

understanding ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੇ ਛੱਡ ਉਸਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨੀ 'ਜੀਅ ਕੀ ਬਿਰਥਾ ਹੋਇ ਸੋ ਗੁਰ ਪਹਿ ਅਰਦਾਸ ਕਰ" ਬਣਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਅੱਗੇ ਸਮਰਪਣ ਭਾਵ ਨਾਲ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਗੁਰਮੁਖ ਤਾਈ ਹੈ।

ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿਮਰਨ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਪਾਠ (ਨਿੱਤਨੇਮ) ਕੰਮ ਕਰਨ ਵੇਲਾ ਇਸਨਾਨ ਕਰਨ ਵੇਲੇ, ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਅਤੇ ਬੱਸ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਇਕ ਮਿਕ ਹੋ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਉਸ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਸਿੱਖਣ ਹਰ ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਬੇਨਤੀ ਹੋਰ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਜਲਦੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਵਿਚ ਜੁੜ ਜਾਏਗਾ, ਉਸ ਲਈ ਤਿਆਰ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਸੋ ਆਪ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨ ਲਵੋ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ *ਭਾਣੇ ਵਿਚਿ ਕੋ ਵਿਰਲਾ ਆਇਆ* (1063) *ਭਾਣਾ ਮੰਨੇ ਸੋ ਸੁਖ ਪਾਏ* (1063) *ਗੁਰਮੁਖ ਤੇਰਾ ਭਾਣਾ ਭਾਵੈ* (1063) *ਜਿਸੁ ਭਾਣਾ ਭਾਵੈ ਸੋ ਤੁਝਹਿ ਸਮਾਏ।* ਸਿਰ ਮਥੇ ਤੇ ਮਨੋ। ਗੁਰਮੁਖ ਬਾਣੋ। ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋਵੋਗੇ ਕਿ ਬਾਣੀ ਭਾਵੇਂ ਥੋੜੀ ਪੜ੍ਹ ਲਈ ਜਾਵੇ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਧ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਆਪਣੇ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਜਤਾਈ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਫਾਈਨ ਆਰਟਸ ਵਿਚ ਐਮ. ਏ. ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਰੱਖੇ ਬੇਕੁੰਠ ਤਿਥਾਈ ਸਤਿਗੁਰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ।

ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਵਿਚ ਰੁਚੀ, ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਬਾਣੀ-ਮੂਲ ਮੰਤਰ, ਗੁਰ ਮੰਤਰ ਰਾਹੀਂ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਨਿਰ ਇੱਛਤ ਪਿਆਰ ਤੇ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਮਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਰੱਖਣਾ ਇਹ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੈ, ਸਤਿਗੁਰ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨੀ ਕਿ 'ਤੁਧ ਨੋ ਛੋਡ ਜਾਈਐ ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਦਰ ਅਨ ਨਾ ਬੀਆ ਤੇਰੀ ਸਮਸਰ। ਸਤਿਗੁਰ ਸਾਡੀ ਸੁਖ ਤੇ ਸਮਸਿਆ ਰਹਿਤ ਅਨੰਦ ਮਏਂ ਜੀਵਨ ਬਖਸ਼ਣ। ਗੁਰੂ ਕੋਲੋਂ ਹੌਸਲਾ ਮੰਗਣਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਸਭਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਸਮਰਥ ਸੁਆਮੀ, ਕਿਆ ਨਹੀਂ ਘਰ ਤੇਰੇ। ਬਸ ਗੁਰੂ ਹੀ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਭਦਿਆਲ ਸਿੰਘ,
7273/1, ਗਲੀ 21, ਨਿਊ ਜਨਤਾ ਨਗਰ,
ਲੁਧਿਆਣਾ 110 003

♦ I am thankful to have received such affectionate & valued based e-mail from you.Thse days I am on vacations for few months with my younger daughter at Seattle(USA).Yes I feel you need all support & assistance in your Gurmat Promotion venture.I am forwarding e-mail with attachment to some known persons in USA for neccessary support.

I am also quite touched with contents of a letter in your col. from a Gusikh lady. I think this lady is a better Gumukh than her in-laws & her husband (Manmukh).Their Nitnem is useless if their ego & greed for a son from her is not protecting the rights of their daughter-in-law.She & her parents-in-laws need couselling from some real Gursikh persons like you.Under my Vanjaras Mission programme I had written many papers & requesting our Sikh Institution to establish some counselling centres for youth careers promotion & family problems in each Gurdwara-to be handled by expert senior retd. professional.Shall talk with you after return from USA.I have many ideas to implement in cooperation with right thinking societies/individual under joint collaboration. Again wishing you good luck & support in your mission.

Mohinder Singh

Trust for Welfare of Vanjaras(Camp USA)
brat@sify.com"

♦ Received July issue of 'Amrit Kirtan'. This letter is to help the Lady in letter section of the magazine.

Firstly, the Lady should adopt a positive attitude towards life in general. She should consider herself that her mother-in-law is a gursikh Lady because nowadays there are many cases of dowry-deaths, bride burning, torture etc. that I feel she should thank her stars and see the Lady as a role-model. See the positive in her and ignore the negative. That is the only way she can establish a fulfilling relationship with her mother-in-law and husband. Also I would consider that in times when our sikh community men who are in vices, her husband is a gursikh, is a great thing. Such men are rarely found nowadays.

Also she should be grateful that she has a job of a teacher. It is such a noble profession. She should develop her inner talents and self grow too, and since she is qualified, she can do so. She should also conduct her job with a cheerful depositions and pass on her knowledge to the children and with her positivity, she can transmit that to the children as well.

She should learn to laugh at times and in all situations. Gurbani says, "Man should live in the present and stay stable in all conditions whether happiness, pain joy etc. and the future will automatically be bright.

She should in fact take active part in the prayer sessions of the family members too because Gurbani has tremendous power to change us, for the better, give us positive and make us happy.

She should seriously think of starting a family because a women's life is in complete without motherhood. It is a test of women's patience and it teaches her many things which can be learned only when you become one. So with positivity in her mind, spirituality in her loving people around her. She automatically will give birth to a beautiful human being full of good qualities.

Finally, we have to tell her to be:

1 Grateful for each & everything happening.

2 Each situation in life forces us to grow so if we face it positively we will never be sad.

3 Feed your mind with positive thoughts

4 Read the Sri Guru Granth Sahib with deeper interest.

Sumeet Kaur
RH # 4, Konark Puram, Kondhwa Road,
Pune 411 048

♦ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਕੇਂਦਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੀ ਈ-ਮੇਲ ਤੇ ਸਵਾਗਤ ਹੈ ਜੀ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਦੀ ਪੀ.ਡੀ.ਐਫ ਫਾਈਲ ਭੇਜੀ ਹੈ। ਆਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਥ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਦਿੰਦੇ ਰਹੋਗੇ।

ਵਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

♦ Thank you for the July issue if Amrit Kirtan magazine. I read it. Information that was new to me. Thank you for

bringing information on a very important institution of kirtan to all of us.

Harbans Lal, PhD., D.Litt(hons)
Emeritus Professor and Chair, Pharmacology & Neuroscience, U. North Texas Health Science Center
817-446-8757, Mob. 817-846-8630
6415 Amicable Drive, Arlington, 76016
japji08@yahoo.com

♦ Got to know about your magazine. A great effort.

Baldev Kandola
http://www.5abi.com/mchetna/sikh/gurbaniraag/
http://www.5abi.com/mchetna/sikh/shravan/gurshabad3.htm

♦ Thanks for mailing me. Please send me the kirtan cd's or pdf format file to my mail I will be grateful to you.

amrik singh <sikhi.missions@gmail.com

♦ Dr. Harbans Lal ji has sent me on line copy of your June and July issues. I have shown these to the sangat in Gurdwaras here and every one has much appreciated the effort you are doing to promote Sikhi.

Shamsher Singh Puri
puris@bellsouth.net

♦ Thanks a lot for mailing AMRIT KIRTAN. This is yet another milestone in your continuing efforts at spreading the message of gurbani kirtan and other important themes. Best wishes and regards.

Swarnjit and Harkishan Singh Mehta.
mehtas877@yahoo.com

♦ Mai tuhada kirtan prof. kulwant singh ji , phase 3b2, di mother in law de bhog ute suneya si te bbad vich mai hi shrdhanjli diti si. Please tell me the price of this magazine. i will like to have its regular publications.

sant parkash singh sandhu
1915 phase 10 mohali.
spssandhu311@yahoo.com

♦ Very good Magzine.Keep it up
When you breathe
You don't see the Air.
When we send you an e-mail
You dont see us ;
But our regards for you
Are Always there !

Satnam Singh Chahal
punjabnewsweekly@yahoo.com

♦ Thanks for this enterprise, and I appreciate your sharing this with me.

—jasbir singh
<jasbir@humbhi.com>

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਰਾਗ ਰਤਨਾਕਰ

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਵੱਜੋਂ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਹਿਤ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸਬੰਧੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਰਾਗ ਰਤਨਾਵਲੀ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਰਾਗ ਰਤਨਾਵਲੀ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਰਾਗ ਰਤਨਾਵਲੀ, ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਰਾਗ ਰਤਨਾਵਲੀ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਰਾਗ ਰਤਨਾਵਲੀ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਰਾਗ ਰਤਨਾਵਲੀ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਰਾਗ ਰਤਨਾਵਲੀ, ਭਗਤ ਰਾਗ ਰਤਨਾਵਲੀ, ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਰਾਗ ਰਤਨਾਵਲੀ, ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਰਾਗ ਰਤਨਾਵਲੀ, ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਰਾਗ ਰਤਨਾਵਲੀ, ਪੜਤਾਲ ਗਾਇਕੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਖੋਂ ਹੀ ਯੋਗਦਾਨ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਸਗੋਂ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਨਿਵੇਦਤਾ ਜਿਹੇ ਸੁਯੋਗ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇ ਕੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ ਨੇ ਪੂਰੀ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਲਗਨ ਨਾਲ ਛਪਵਾਇਆ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ 90 ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ 23 ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਲਿਪੀ ਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਲਾਹੇਵੰਦ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗੀ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਰਾਗ ਰਤਨਾਕਾਰ
ਲੇਖਕ: ਪ੍ਰੋ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ
11, ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਨਗਰ,
ਸਰਹਿੰਦ ਰੋਡ, ਪਟਿਆਲਾ
ਕੀਮਤ: ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਐਡੀਸ਼ਨ 150
ਸਧਾਰਨ - 120

ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਤਬਲਾ ਵਾਦਕ

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਰਤਨ

ਸਵਰਗੀ ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਤਬਲਾ ਵਾਦਕ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿੱਖ ਰਾਗੀ ਜਗਤ ਵਿਚ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿਸ ਰਾਗੀ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਉਸ ਰਾਗੀ ਦੀ ਗਾਇਕੀ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਗੱਲ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਰਾਗੀ ਨਾਲ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਤਬਲੇ ਤੇ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਰਾਗੀ ਜੱਥਾ ਜਰੂਰ ਵਧੀਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਯਾਨੀ ਕਿ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਹੀ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸਰੋਤੇ ਜਿਥੇ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਾਜੇ ਤੇ ਮਾਇਆ ਧਰਦੇ ਸਨ, ਉਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਤਬਲਾ ਸੁਣ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੱਖਰੀ ਮਾਇਆ ਭੇਟ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਿਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਬਲੇ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਸੀ, ਉਥੇ ਹੋਰ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਭਰਭੂਰ ਸਨ। ਹਰ ਇਕ ਤਾਲ ਬਾਖੂਬੀ ਵਜਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੀਨ ਤਾਲ, ਛੋਟਾ ਤੀਨ ਤਾਲ, ਇਕਤਾਲਾਂ, ਚਾਰ ਤਾਲ, ਧਮਾਰ, ਆੜਾ ਚੌਤਾਲਾ ਮਤ ਤਾਲ, ਫਰੋਦਸਤ, ਝਪਤਾਲ, ਸ਼ਲਚਕ ਤਾਲ, ਬ੍ਰਹਮ ਤਾਲ, ਦੀਪ ਚੰਦੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਤਾਲ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਮੈਨੂੰ ਨਾਮ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸਭ ਵਜਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਹਰ ਤ੍ਰਾਲ ਵਿਚ ਪੂਰੀ-ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਵੀ ਅਤੇ ਕੰਮ ਵੀ ਦਿਖਾਣਾ ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖੂਬੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਮਿਠਾਸ ਇਤਨੀ ਸੀ ਕਿ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦਾ ਮਨ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਤਬਲਾ ਵਜਾਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਸੁਣਦੇ ਰਹੀਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਦੀ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁੰਡੇ ਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਚੁੰਮ ਲੈਂਦੇ ਸਨ।

ਦਾਸ ਨੇ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਤਾਲ ਗਾਉਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਤਬਲੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਫਲਾਣਾ ਤਾਲ ਵਜਾਣਾ ਹੈ। ਪਰ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਖਾਸੀਅਤ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਦੱਸੇ ਜਿਹੜਾ ਤਾਲ ਮਰਜ਼ੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਉ, ਉਹ ਇਕ ਚਕਰ ਸੁਣ ਕੇ, ਦੂਜੇ ਚਕਰ ਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਸੀ ਫਿਰ ਨਿਰਾ ਤਾਲ ਵਜਾਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਣਾਂ ਰੇਲੇ ਵਜਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਵੀ ਵਧਾਉਣੀ। ਇਹ ਗੁਣ ਹਰ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।

ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕਾਨਪੁਰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਸੰਨ 1958/59 ਵਿਚ, ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਪੰਛੀ ਜੀ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਾਟੂਸ ਰੋਡ ਵਿਖੇ ਸਹਾਇਕ ਰਾਗੀ ਸੀ। ਉਹਨੀ ਦਿਨੀਂ ਭਾਈ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਾਗੀ ਜੋ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਹੀਣ ਸਨ, ਇਹ ਕਾਨਪੁਰ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਆਏ ਤੇ ਕੁਛ ਦਿਨ ਉਥੇ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਹੀ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਸਾਂ। ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਰਜਮੈਂਟ ਬਜ਼ਾਰ ਅੰਬਾਲਾ ਛਾਉਣੀ ਵਿਖੇ, ਮਾਸਟਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਸਹਾਇਕ ਰਾਗੀ ਸਨ ਅਤੇ ਦਾਸ ਵੀ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਖੇ ਰਹਿੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸਾਂ। ਮਾਸਟਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਾਗੀ ਬਹੁਤ ਸੁਲਝੇ ਹੋਏ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਤੇ ਕਲਾਸੀਕਲ ਕੀਰਤਨੀਏ ਸਨ। ਮੇਰਾ ਇਕ ਜਿਗਰੀ ਦੋਸਤ ਸੀ, ਭਾਈ ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ, ਅੰਬਾਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਤਬਲਾ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਤਬਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾ ਕੇ ਫਿਰ ਮਾਸਟਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਲ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂ ਕਿ ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਸਕੀਨ ਜੀ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੋਬਿੰਦਪੁਰਾ ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖੇ ਤਬਲਾ ਵਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹਾਨ ਕਲਾਕਾਰ ਤਬਲੇ ਦਾ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਹੋਰ ਕਈ ਰਾਗੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਈ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਪਟਿਆਲਾ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਤਬਲੇ ਤੇ ਸੰਗਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸੋ ਮਾਸਟਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਹੀਣ ਸਨ ਲੇਕਿਨ ਸ਼ਾਸ਼ਤਰੀਯ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਜਿਥੇ ਆਪ ਗਾਇਕੀ ਵਿਚ ਮਾਹਰ ਸਨ, ਉਥੇ ਆਪ ਜੀ ਤਬਲੇ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਲਾਕਾਰ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਤਬਲੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਤਿਆਰੀ

ਸੀ। ਸੋ ਆਪ ਜੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਅੰਬਾਲਾ ਛੱਡ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਦੇੜ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਉਥੇ ਸਚਖੰਡ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪੱਕੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਰੱਖ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਰਹਿ ਕੇ ਫਿਰ ਆਪ ਜੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਨਕ ਝੀਰਾ ਬਿਦਰ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਉਥੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਤੇ ਉਥੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੋ ਭਾਈ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਸਹਾਇਕ ਰਾਗੀ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੁਰੀਲੇ ਸਨ, ਬੜੀ ਮਿੱਠੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ, ਗਾਉਣ ਲੱਗੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਮੰਤਰ ਮੁਗਧ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਗਜ਼ਲ ਵੀ ਬਹੁਤ ਅੱਛੀ ਗਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਗਜ਼ਲਕਾਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਸੁਣਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਬਲੇ ਦੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਅੱਛੇ ਕਲਾਕਾਰ ਸਨ।

ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੀ ਪੁਰਾਣੀ ਵਾਕਫੀ ਸੀ, ਸੋ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕਾਨਪੁਰ ਆਏ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਦੋ ਬੱਚੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਇਕ ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਇਕ ਉਸ ਦੀ ਭੈਣ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਮਰ ਕੋਈ ਅੱਠ ਕੁ ਸਾਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਬਲਾ ਵਜਾਉਣਾ ਸਿਖਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੈਂ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ।

ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਨਮ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਦਾਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਦੋਂ ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਉਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੈਂ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸਰਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਅਨਾਥ ਹੋ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਗੁਜਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਦੂਸਰਾ ਵਿਆਹ ਭਾਈ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਾਗੀ ਨਾਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਭਾਈ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਪਿੰਡ ਜਿਲ੍ਹਾਂ ਰੋਪੜ ਦਾ ਹੈ। ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਸੀ ਉਹ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਸੀ। ਭਾਈ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੱਜਣ ਪੁਰਸ਼ ਸਨ, ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਅਤੇ ਯਾਰਾਂ ਦੇ ਯਾਰ ਸਨ। ਸੋ ਇਸ ਕਾਰਨ ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਿਤਾ ਮੰਨਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਸੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਬਲਾ ਵਜਾਉਣਾ ਸਿਖਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਾਸਤੇ ਨਾਲ ਬਿਠਾਦੇਂ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ , ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਿਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਲਖਨਊ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਲਖਨਊ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਨਾਕਾ ਹਿੰਡੋਲਾ ਵਿਖੇ ਭਾਈ ਕਲਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਹਾਇਕ ਰਾਗੀ ਭਾਈ ਕਲਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਕਲਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸਹਾਇਕ ਰਾਗੀ ਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਕੁਛ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਭਾਈ ਕਲਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਤਬਲੇ ਤੇ ਲਗ ਗਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਪਿਉ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਕਲਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਲਗ ਗਏ। ਭਾਈ ਕਲਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਬਲੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜਿਥੇ ਡਿਊਟੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਉਥੇ ਹੋਰ ਵੀ ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸੌ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਸੋ ਲਖਨਊ ਵਿਖੇ ਭਾਤਖੰਡੇ ਸੰਗੀਤ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੰਡਤ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਭੱਟ ਤਬਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਤਬਲੇ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ।

ਇਕ ਵਾਰ ਇਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤੇ ਭਾਈ ਕਲਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਬਾਗ ਬਨਾਰਸ ਵਿਖੇ ਗਏ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਬਾਗ ਬਨਾਰਸ ਵਿਖੇ ਉਦੋਂ ਭਾਈ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਗੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਹੀਣ ਸਨ। ਭਾਈ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਲਝੇ ਹੋਏ ਸ਼ਾਸ਼ਤਰੀਯ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ। ਭਾਈ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਬਾਗ ਬਨਾਰਸ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅੱਜਕੱਲ ਸ੍ਰੀ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਿਆਲੇ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸੋ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਕਲਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਨਾਰਸ ਗਏ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ

ਤਬਲਾ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰ ਲਿਆ ਤੇ ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਬਨਾਰਸ ਰਹਿਣਾ ਮੰਨ ਗਏ। ਤੇ ਫਿਰ ਆਪ ਜੀ ਲਖਨਊ ਤੋਂ ਛੱਡ ਕੇ ਭਾਈ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਬਨਾਰਸ ਆ ਗਏ। ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਡਿਊਟੀ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੋਰ ਉਸਤਾਦਾਂ ਕੋਲੋਂ ਤਬਲੇ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਡਿਤ ਬਿਰਜੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੋ ਕੱਥਕ ਦੇ ਡਾਂਸਰ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਕੱਥਕ ਵਜਾਣਾ ਸਿੱਖਿਆ, ਫਿਰ ਪੰਡਿਤ ਲੱਛੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਤੋ ਵਿਧੀਵਤ ਤਬਲੇ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ। ਪੰਡਿਤ ਲੱਛੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਫਿਲਮ ਇੰਡਸਟਰੀ ਵਿਚ ਵੀ ਤਬਲੇ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰ ਹਨ।

ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਬਾਗ ਬਨਾਰਸ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਖਨਊ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਦਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਲਖਨਊ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਕਾਨਪੁਰ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਗੋਂਡਾ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਬਰੇਲੀ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਮੁਰਾਦਾਬਾਦ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਲਗੀਧਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਇਹਨਾਂ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਤਬਲੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿਹਨਾਂ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਤਬਲੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕੀਤੀ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਦਾਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਈ ਕਲਿਆਨ ਸਿੰਘ ਲਖਨਊ, ਭਾਈ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਨਾਰਸ, ਭਾਈ ਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੀਸ ਗੰਜ ਸਾ: ਦਿੱਲੀ, ਭਾਈ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਕਾਨਪੁਰ, ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਰਾਗੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਗਤ ਕੀਤੀ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ।

ਸੋ ਜਦੋਂ ਆਪ ਜੀ ਭਾਈ ਕਲਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਲਖਨਊ ਵਿਖੇ ਡਿਊਟੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਮੇਰਠ ਆ ਗਏ। ਦਾਸ ਉਦੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਮੇਰਠ ਵਿਖੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਥੇ ਇਕ ਦਿਨ ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਤਬਲਾ ਸੁਣਾਇਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੁਣ ਕੇ ਇਤਨਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮਨ ਵਿਚ ਧਾਰ ਲਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਮਾਂ ਮਿਲਿਆ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਨਪੁਰ ਸੰਨ 1959 ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇਹ ਤਕਰੀਬਨ ਅੱਠ ਸਾਲ ਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਮੈਂ ਹੁਣ ਮੇਰਠ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਨ 1972 ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਤਕਰੀਬਨ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ। ਸੋ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਸਾਡਾ ਮਿਲਾਪ ਕਰਵਾਣਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੀ ਮਾਸੀ ਪਾਸ ਆਲਮ ਬਾਗ ਲਖਨਊ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਉਥੇ ਮੇਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਜੱਥੇ ਸਮੇਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਦਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਲਖਨਊ ਵਿਖੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਤਬਲੇ ਵਾਲੇ ਦੀ ਜਰੂਰਤ ਪੈ ਗਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਰੱਖ ਲਿਆ।

ਹੁਣ ਕੁਝ ਖਾਸ ਘਟਨਾਵਾ ਉਨ੍ਹਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖਣ ਲੱਗਾ ਹਾਂ। ਸੰਨ 1983 ਵਿਚ, ਯੂ.ਪੀ. ਸਟੇਟ ਤੋਂ ਪੰਜ ਸੌ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਲਈ ਗਈ, ਤੇ ਸਾਡੇ ਰਾਗੀ ਜਥੇ ਨੂੰ ਉਹ ਕੀਤਰਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਏ। ਸੋ ਸਾਡੀ ਏਹ ਯਾਤਰਾ 1 ਜਨਵਰੀ 1983 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਰੇਲ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਯਾਤਰਾ ਪਹਿਲੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ, ਫਿਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਲਾਹੌਰ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਉਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਆਖੰਡ ਪਾਠ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਭੋਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਵਾਪਸ ਇੰਡੀਆ ਆਉਣਾ ਸੀ। ਸੋ ਜਿਸ ਦਿਨ ਅਖੰਡ ਪਾਸ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ, ਉਸ ਦਿਨ ਭੋਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਬਰੇਕ ਫਾਸਟ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਅਨਾਰਕਲੀ ਬਜ਼ਾਰ ਵੇਖਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਤਾਂ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਅੱਗੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਗਏ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸੰਗੀਤ ਕਲਾਕਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਾਈ ਖੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ ਸਾਡਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਦੇਖ ਕੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਕਿ ਇਹ ਮੁੰਡੇ ਰਾਗੀ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਲਈ ਤੇ ਕਿਹਾ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਪਛਾਣਿਐ ਅਸੀਂ ਰਾਗੀ ਹੀ ਹਾਂ। ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਤਿੰਨਾਂ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾ ਕੇ ਸਤ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਬੁਲਾਈ। ਸੋ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਇਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਵੇਖ ਕੇ ਇਕ ਬੰਦਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਤਬਲਾ ਵਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਪਛਾਣਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਕਿਆਂ ਹੀ ਤਬਲਾ ਵਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਾ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹਦੇ ਹੱਥ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਾੜਾ ਮੋਟਾ ਤਬਲੀਆ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਚੰਗਾ ਕਲਾਕਾਰ ਵਜੰਤਰੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿ ਹੱਥ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਸਾਰਾ ਕੁਝ

ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ। ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਨਾ ਹੈ। ਤਾ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਜੀ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਘੁੰਮਣ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਉਧਰੋਂ ਆ ਕੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਬਣਾ ਲਵਾਂਗੇ। ਉਦੋਂ ਸਰਦੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ। ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਦੁਪਹਿਰ ਬਾਅਦ ਦੋ ਬੰਦੇ ਘੱਲ ਦਿੱਤੇ। ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਅਤੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਗਏ। ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕੁਝ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਕਲਾਕਾਰ ਬੁਲਾ ਲਏ ਤੇ ਮਹਿਫਿਲ ਸਜੀ। ਸਭ ਨੇ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਫਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਬਲਾ ਫੜਾਇਆ।

ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੁਸਲਮ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਵਰਗੇ ਕਲਾਕਾਰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ, ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਰਗਾ ਕੋਈ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਸੋ ਇਕ ਕਲਾਕਾਰ ਨੇ ਵਾਜੇ ਤੇ ਨਗਮਾ ਰੱਖਿਆ। ਤੇ ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦੋਂ ਤਬਲੇ ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਨੌ ਵਜਾ ਕੇ ਸੋਲੋ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਤਿੰਨ ਤਾਲ ਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਸਰੇ ਹੀ ਕਲਾਕਾਰ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਉਂਗਲਾਂ ਪਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਤੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਵੀ ਐਨਾ ਤਬਲੇ ਵਾਲਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਸੋ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸੰਗੀਤਕਾਰ, ਉਸਤਾਦ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਸੱਦਿਆ। ਇਹ ਉਹ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਸਨ, ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਭਾਰਤੀ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੀ ਫਿਲਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗਾਲਿਬ ਅਤੇ ਪਾਕੀਜ਼ਾ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਸੋ ਮਾਸਟਰ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਤਬਲਾ ਸੁਣਾਇਆ ਤਾਂ ਉਸਤਾਦ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਮ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਸੋ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਪਾਰਟੀ ਰੱਖੀ ਗਈ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਨਾਲ ਗਏ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਅੱਛੇ ਅੱਛੇ ਕਲਾਕਾਰ ਸਭ ਸੱਦੇ ਗਏ। ਤੇ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਇਕ ਦੁਸ਼ਾਲਾ ਅਤੇ ਗਿਆਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਇਕ ਇਕ ਸੂਟ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸੋ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਅਸੀਂ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਇੰਡੀਆ ਆ ਗਏ।

ਇਕ ਵਾਰ ਅਸੀਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਸ਼ਿਮਲਾ ਦੇ ਸੱਦੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪੁਰਬ ਤੇ ਉਥੇ ਗਏ ਤਾਂ ਸ਼ਿਮਲੇ ਰੇਡੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਸ. ਤਿਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਤਬਲੇ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਉਸਤਾਦ ਕਰਾਮਾਤ ਉਲਾਂ ਖਾਂ ਕਲਕੱਤੇ ਵਾਲਿਆ ਦੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਹਨ। ਤੇ ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋਸਤ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕਦਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸ਼ਿਮਲੇ ਆਏ ਹੋਏ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਏ। ਵਾਪਸੀ ਜਾਣ ਲੱਗੇ ਉਹ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਗਏ ਕਿ ਚਲੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ਿਮਲੇ ਦਾ ਟੀ.ਵੀ. ਅਤੇ ਰੇਡੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦਿਖਾਈਏ। ਜਦੋਂ ਰੇਡੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਉਥੇ ਕੁਝ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਗਾਣੇ ਅਤੇ ਡਾਂਸ ਦੀ ਰਿਹੈਰਸਲ ਸੀ, ਤਾਂ ਸ. ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਬਲਾ ਵਜਾਉਣ ਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਬਲਾ ਵਜਾਇਆ ਤਾਂ ਸਭ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਗਏ। ਰੇਡੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਉਥੇ ਬੈਠਾ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਇਤਨਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਨੌਕਰੀ ਦਾ ਫਾਰਮ ਆਪ ਹੀ ਭਰ ਕੇ ਲੈ ਆਂਦਾ ਤੇ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਇਸ ਫਾਰਮ ਤੇ ਸਾਈਨ ਕਰ ਦਿਓ, ਤਾਂ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਦਸਖਤ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹੋ ਤਾਂ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅੱਜ ਤੋਂ ਰੇਡੀਓ ਤੇ ਪੱਕੀ ਸਰਵਿਸ ਤੇ ਰੱਖਿ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਤਨੇ ਮਹਾਨ ਕਲਾਕਾਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਫਕੀਰ ਤਬੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ, ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ "ਜੋ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤਬਲਾ ਵਜਾ ਕੇ ਆਨੰਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਐਸੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਮੈਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।"

ਇਕ ਵਾਰ ਅਸੀਂ ਗਿ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਮਸਕੀਨ ਜੀ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪੁਰਬ ਤੇ ਭਾਈ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੰਬਈ ਗਏ ਤਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਬਜ਼ਾਰ ਘੁੰਮਣ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਦਾਦਰ ਰੋਡ ਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਇਕ ਕਾਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘ ਗਈ, ਤੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਕਾਰ ਰੁਕ ਗਈ ਫਿਰ ਕਾਰ ਬੈਕ ਕਰ ਕੇ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਰੁਕ ਗਈ। ਸਾਨੂੰ ਰੁਕਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਕਾਰ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਆਦਮੀ ਉਤਰਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਗ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਬੁਲਾਈ। ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਗੁਰ ਭਾਈ ਹਾਂ। ਪੰਡਿਤ ਲਛੂ ਮਹਾਰਾਜ ਤੋਂ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਸਿੱਖਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਛਾਣ ਲਿਆ। ਉਸ ਦਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ 'ਆਸ਼ਾ ਭੌਂਸਲੇ' ਦਾ ਇਕ ਸਟੇਜ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਤਬਲਾ ਵਜਾਉਣਾ ਹੈ।

ਤੇ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਚੱਲੋ, ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸੁਣਿਆ ਜੇ। ਉਥੇ ਪਾਸ ਨਾਲ ਐਂਟਰੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਕਲਾਕਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਐਂਟਰੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਸੋ ਜਦੋਂ ਆਸ਼ਾ ਭੌਂਸਲੇ ਸਟੇਜ ਤੇ ਆ ਗਈ, ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਟੇਜ ਤੇ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਤੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਨਾਂਹ ਨੁੱਕਰ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਮਨਾ ਹੀ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਆਸ਼ਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਯੇਹ ਸਰਦਾਰੀ ਜੀ ਕਿਆ ਬਜਾਏਂਗੇ। ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਡਮ ਇਕ ਬਾਰੇ ਸੁਣ ਕੇ ਤੋ ਦੇਖੋ। ਸੋ ਜਦੋਂ ਆਸ਼ਾ ਨੇ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਤਬਲਾ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਇਤਨੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਈ ਕਿ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸੁਰਜਨ ਤੋਂ ਹੀ ਤਬਲਾ ਵਜਵਾਇਆ। ਤਾਂ ਸਮਾਪਤੀ ਬਾਅਦ ਆਸ਼ਾ ਭੌਂਸਲੇ ਨੇ ਬੜਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਥੇ ਆ ਜਾਓ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਫਿਲਮ ਇੰਡਸਟਰੀ ਵਿਚ ਜਗ੍ਹਾ ਦਿਵਾ ਦੇਂਦੀ ਹਾਂ। ਪਰ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਡਿਊਟੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨੀ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹੀ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ।

ਭਾਈ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਸੇ ਮਹਾਨ ਕਲਾਕਾਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ। ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਧ ਫਕੀਰ ਤਬੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਹੰਕਾਰ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਦੇ ਢੁਕਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਿਠ ਬੋਲੜੇ ਤੇ ਸੱਜਣ ਪੁਰਸ਼ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਾਡੀ ਬਹੁਤ ਤਗੜੀ ਕੀ, ਕੱਦ ਵੀ 6 ਫੁੱਟ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੀ, ਪਰ ਰੰਗ ਸਾਂਵਲਾ ਸੀ। ਪਰ ਨੈਣ ਨਕਸ਼ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੇ ਸਨ, ਉਨਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਤੇ ਮੋਹਿਤ ਕਈ ਲੜਕੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰਾਈ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾ ਦੇ ਕਰੈਕਟਰ ਬਾਰੇ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਰਾਗੀ ਨੂੰ ਉਲਾਂਭਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਲੜਦਿਆਂ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤੇ ਲੜਨਾ ਕਿਹਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਪਰ ਆਖਰੀ ਉਮਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੁਖ ਭਰੀ ਬੀਤੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾ ਦੀ ਬਾਂਹ ਟੁੱਟ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਤਬਲਾ ਵਜਾਉਣ ਤੋਂ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਫਿਰ ਲਖਨਊ ਵਿਖੇ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਐਸੇ ਸੱਜਣ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਦਿਲ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ 'ਚੋਂ ਸ਼ਰਧਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਇਸ ਸੰਤ ਪੁਰਸ਼ ਤੇ ਮਹਾਨ ਕਲਾਕਾਰ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

425, ਸਿਮਰਨ ਨਿਵਾਸ, ਗਲੀ ਨ: 1
ਨਿਊ ਬਸੰਤ ਵਿਹਾਰ, ਕਾਕੋਵਾਲ ਰੋਡ, ਲੁਧਿਆਣਾ 141 008

ਸੰਗੀਤ ਯੋਗ

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੀਲਧਾਰੀ

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸ਼ਬਦ ਧੁਨ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੈ ਇਹ ਧੁਨਿ ਅਨਵਰਤ ਜਾਂ ਅਨਾਹਦ ਸੰਗੀਤ ਬਣ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਜੜ ਚੇਤਨ ਤੇ ਪਰਾ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਜਾਂ ਸੰਚਾਲਨ ਇਸੇ ਅਗੰਮੀ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਚੇਤਨ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੀ ਹਿਰਦਿਆਂ ਦੀ ਧੜਕਣ ਉਸ ਆਦਿ ਅੰਤ ਤਕ ਰਮੇ ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਹੀ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਰਬਾਬ ਦੀ ਤੰਤ (ਪ੍ਰਾਣ ਧਾਰਾ) ਟੁੱਟ ਜਾਏ ਤਾਂ ਫੇਰ ਇਹ ਜੀਵਨ ਖੇਲ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉੱਤਮ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਨੰਤ ਤੱਕ ਸੋਚਣ ਤੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਮਿਲੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਅਨਾਹਤ ਨਾਦ ਰੂਪੀ ਧੜਕਣ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਲੋਕੀ ਵਿਚ ਸਮਾਏ ਕਰਤਾ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਅਸਰੀਰੀ ਆਯਾਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਪਲਬਧੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਾ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਅੰਗਸੰਗੀ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਉਸ ਸਰਬ ਵਿਚ ਰਮੇ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿਆਰੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੰਗੀਤ ਧੁਨਿ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰਿਕਤਾ ਤੋਂ ਨਿਆਰਾ ਜਾਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰੱਖਣਾ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਨਸਿਕ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਲਈ ਮਨ ਦੀ ਨਿਰਮਲਤਾ ਹੋਣੀ ਜਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਿਰਮਲਤਾ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਕੇਵਲ ਖਾਮ ਖਿਆਲੀ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ

ਜੈਸੇ ਜਲ ਮਹਿ ਕਮਲ ਨਿਰਾਲਮੁ ਮੁਰਗਾਈ ਨੈਸਾਣੇ ॥
ਸੁਰਤਿ ਸਬਦਿ ਭਵ ਸਾਗਰੁ
ਤਰੀਐ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਵਖਾਣੇ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ-ਪਹਿਲਾ 938)

ਪਰਮ ਹੰਸ ਯੋਗਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮ ਕਥਾ ਵਿਚ ਯੋਗੀ ਦੇ ਸੁਰਤਾਲ ਹੋਏ ਮਨ ਨਾਲ ਸੰਗੀਤ ਯੋਗ ਬਾਰੇ ਅਨੂਠੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਤੋਂ ਗਿਆਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸੰਸਕਾਰੀ ਜਗਿਆਸੂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠ ਪੂਰਨ ਸਮਰਪਿਤ ਸਾਧਨਾ ਕਰਕੇ ਆਤਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ੀ ਯੋਗੀ ਬਣਿਆ। ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਡੇਰੇ ਲਾਏ ਅਤੇ ਸਵਾਮੀ ਵਿਵੇਕਾਨੰਦ ਦੀ ਯੋਗ ਪ੍ਰਚਾਰ ਉਸਾਰੀ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਨੁਹਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਆਤਮ ਕਥਾ (ਦੇ ਪੰਨੇ 230-234) ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਗਿਆਨ ਦੀ ਚਰਚਾ (ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦ) ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੈ-

"ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਸਵਰ ਮਿੱਤਰਤਾ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਅਵਿਸ਼ਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਕਿਉਂ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਦ ਬ੍ਰਹਮ ਜਾਂ ਪ੍ਰਣਵ (ਔਂਗ) ਝੰਕਾਰ ਜਾਂ ਔਂਕਾਰ ਧੁਨੀ ਦਾ ਘਨੀਭੂਤ (ਸੰਘਨਾ) ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੰਤਰ ਦੇ ਜਾਂ ਗਾਉਣ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀਆਂ (ਪ੍ਰਗਟਾਵਿਆਂ) ਦੇ ਨਿਯੰਤ੍ਰਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਕਬਰ ਮਹਾਨ (16ਵੀਂ ਸਦੀ) ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਦੀ ਜਿਕਰਯੋਗ ਸੰਗੀਤ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਰਾਤ ਦੇ ਰਾਗ ਨੂੰ ਦਿਨੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਤਾਨਸੇਨ ਨੇ ਮੰਤ੍ਰ ਗੁਨਗੁਨਾਇਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਗਿਆ।"

(ਫੁਟਨੋਟ 231) "ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਕ ਕਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਮੰਤ੍ਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਰਬ ਗਿਆਤ ਹੈ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਰੈਡ ਇੰਡੀਅਨਾਂ ਨੇ ਬਰਖਾ ਤੇ ਹਵਾ ਦੇ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ (ਮੰਤ੍ਰ ਸਿੱਧੀ) ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਮਹਾਨ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਤਾਨਸੇਨ ਆਪਣੀ ਗਾਯਕੀ ਨਾਲ ਅੱਗ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਮਰਥ ਸਨ।"

(ਫੁਟਨੋਟ 231) "ਕੈਲੀਫੋਰਨੀਆ ਦੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੱਤ ਗਿਆਤਾ ਚਾਰਲਸ ਕੇਲਾਂਗ ਨੇ 1926 ਵਿਚ ਨਿਊਯਾਰਕ ਦੇ ਫਾਇਰਮੈਨਾਂ ਦੇ ਦਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅੱਗ ਉਤੇ ਸਵਰ ਕੰਪਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਵਾਯੋਲਿਨ ਵਜਾਣ ਦੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਗਜ ਨੂੰ ਅਲਮੋਨਿਯਮ ਟਿਊਨਿੰਗ ਫੋਰਕ ਦੇ ਆਰਪਾਰ ਤੇਜ ਗਤੀ ਨਾਲ ਰਗੜ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਕੰਨ ਪਾੜੂ ਆਵਾਜ਼ ਕੱਢੀ। ਤਤਖਿੰਨ ਇਕ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੀ ਟਿਊਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਦਹਿਕਦੀ ਦੋ ਫੁੱਟ ਉਚੀ ਗੈਸ ਦੀ

ਜਵਾਲਾ ਘਟ ਕੇ 6 ਇੰਚ ਰਹਿ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਹਲਕੇ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਹੋ ਗਈ। ਉਹਨਾਂ ਗਜ ਦੇ ਦੂਜੀ ਰਗੜ ਨਾਲ ਕੱਢੀ ਦੂਜੀ ਕੰਨ ਪਾੜੂ ਧੁਨੀ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਅੱਗ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਬੁਝਾ ਦਿੱਤਾ।"

"ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਸਵਰ ਸਪਤਕ (ਸਵਰ ਮੰਡਲ) ਨੂੰ 22 ਸ਼ਰੁਤੀਆਂ (ਧੁਨੀਆਂ) ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਸ਼ਰੁਤੀ ਸ੍ਰਵਣ ਇੰਦ੍ਰੀ ਦੇ ਸੁਣੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੂਖਮ ਵਿਭਾਗ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ। ਸਵਰ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਸੂਖਮ ਅੰਤਰਾਲਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਤਮ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸੰਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਬਾਰਹ ਅਰਧ ਸਵਰਾਂ ਦੇ ਵਾਰਨਿਕ ਸਵਰਗ੍ਰਾਮਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਸੂਖਮ ਵਿਸਥਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਪਸ਼ੂ ਜਾਂ ਪਕਸ਼ੀ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਕੰਠ ਸੁਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ–1– ਸਾ ਦਾ ਹਰੇ ਰੰਗ ਅਤੇ ਮੋਰ ਨਾਲ, 2–ਰੇ ਦਾ ਲਾਲ ਰੰਗ ਤੇ ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਪਕਸ਼ੀ (ਪਪੀਹੇ) ਨਾਲ, 3–ਗਾ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੇ ਰੰਗ ਤੇ ਬਕਰੀ ਨਾਲ, 4– ਮਾ ਦਾ ਪਿਲਤਨ ਵਾਲੇ ਸਫੇਦ ਰੰਗ ਅਤੇ ਸਾਰਸ ਨਾਲ, 5–ਪਾ ਦਾ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਅਤੇ ਕੋਇਲ ਨਾਲ, 6– ਧਾ ਦਾ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਨਾਲ ਤਥਾ 7– ਨੀ ਦਾ ਸਾਰੇ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਣ ਤੇ ਹਾਥੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੈ।"

"ਪੱਛਮੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਥਾਟ–ਆਧਾਰ ਪਦ, ਸਮਸਵਾਰ ਹ੍ਰਿਸਵਪਦ ਅਤੇ ਮੂਰਛਨਾਮਯ ਹ੍ਰਿਸਵਪਦ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ 72 ਥਾਟਾਂ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਹੈ। ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਲਈ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਸ਼ੁੱਧ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਲੈਅ ਜਾਂ ਰਾਗ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਸ਼ਾਸ਼ਤ੍ਰੀ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਵਰ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਅਨੰਤ ਸੁਯੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਉਹ ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ ਦੇ ਸਥਾਈ ਭਾਵ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਵਰਣਨਾਤਮਕ ਮਨੋਭਾਵ ਉਤੇ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫੇਰ ਆਪਣੀ ਨਿਜੀ ਮੌਲਿਕਤਾ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਸਜਾਂਦਾ ਹੈ।"

"ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਨਿਯੋਜਿਤ ਸੁਰਾ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਹ ਗਾਉਣ ਦੇ ਹਰੇਕ ਸਮੇਂ ਰਾਗ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਸੁਰਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਲਾਪ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਲਾਪ ਵਿਚ ਗਾਇਕ ਵਿਲੰਭਿਤ, ਮਧਿਅ ਤੇ ਦ੍ਰੁਤ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਗਤੀ ਅਤੇ ਆਸ਼, ਮੀੜ, ਕੰਪਨ ਆਦਿਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੁਰ ਵਿਵਿਧਤਰੱਤਾਂ ਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਛਮੀ ਰਚਨਕਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਕ (Bach) ਨੂੰ ਸਵਾਲਾਪ ਵਿਵਿਧਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਸੈਂਕੜੇ ਜਟਿਲ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ, ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਪੁਨਰਾਵ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਸੂਖਮ ਤਾਰਤਮਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਅਪੂਰਵ ਸੌਂਦਰਯ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸੀ।"

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ 120 ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਤਾਲਾਂ (ਟਾਈਮਮੇਜ਼ਰ) ਦਾ ਜਿਕਰ ਹੈ। ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਦੇ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਭਰਤਮੁਨਿ ਜੀ ਭਾਰਦਵਾਜ ਪਕਸ਼ੀ ਦੇ ਕੰਠ ਸਵਰ ਤੋਂ 32 ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਤਾਲਾਂ ਦਾ ਨਿਰੂਪਣ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਰਹੇ। ਤਾਲ ਜਾਂ ਲੈਅ ਦਾ ਮੂਲ ਮਾਨਵ ਮਤੀ ਛੰਦ ਪੈਰ ਪੁੱਟਣ ਦੇ ਦੂਣੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਨੀਂਦਰ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਸਵਾਸ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਪ੍ਰਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲੋਂ ਦੁੱਗਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸਵਾਸ ਪ੍ਰਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲੋ ਤ੍ਰੈਗੁਣਾ ਸਮਾਂ ਵਿਚ ਨਿਹਿਤ (ਨਾਪਿਆ ਗਿਆ) ਹੈ।

"ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਮਾਨਵ ਕੰਠ ਨੂੰ ਸਵਰ ਨੂੰ ਸਰਬਾਂਗੀ ਧੁਨੀ ਯੰਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਛਾਣਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਕੰਠ ਸਵਰ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਪਤਕਾਂ ਵਿਚ ਬੱਝਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਚਮਕ ਦਮਕ ਨਾ ਹੋ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸਮਰਸਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਖਿਆਤ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਭਾਗਵਤਾਂ ਅਰਥਾਰ ਈਸ਼ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਭਾਗਵਤ ਜਾਂ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਗੁਣਗਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।"

"ਸੰਗੀਤ ਸਮਾਰੰਭ ਯੋਗ ਜਾਂ ਸੰਕੀਰਤਨ ਆਧਿਆਤਮਕ ਸਾਧਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਕਿਸਮ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੂਹੜੀ ਇਕਾਗਰਤਾ, ਮੂਲ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਬੀਜ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਗੰਭੀਰ ਮਨੋਯੋਗ ਜਰੂਰੀ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਪ ਨਾਦ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਮੂਰਤ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਉਤੇ ਆਵਾਜ (ਧੁਨੀ) ਦਾ ਪ੍ਰਬਲ ਤੇ ਤਤਕਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਨ ਸੰਗੀਤ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਨੰਦ ਭਰਭੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਮੇਰੂ ਦੰਡ (ਕੰਦਰੋੜ) ਤੋਂ ਉਠਣ ਵਾਲੇ ਗੁਪਤਾ ਚਕਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਰੂਪ ਵਿਚ ਧੜਕਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਖਿੰਨਾ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਦੇ ਮੂਲ ਦਾ ਸੂਖਮ ਸਿਮਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।"

ਸਾਮਵੇਦ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਵਿਗਿਆਨ ਉਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਾਮਗਰੀ ਸੰਜੋਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਕਲਾ, ਚਿਤ੍ਰ ਕਲਾ ਤੇ ਨਾਟ ਕਲਾ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰੀ ਵਿਦਿਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਤੇ ਸ਼ਿਵ ਇਹ

ਮੂਲ ਤ੍ਰਿਦੇਵ ਆਦਿ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਟਰਾਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ਿਵ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਲਯ ਦੇ ਨਿਰਤ ਵਿਚ ਅਨੰਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਤਾਲ ਲੈਅ ਦੇ ਨਿਰਮਾਤਾ ਹਨ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਕਰਤਾਲ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਮ੍ਰਿਦੰਗ ਜਾਂ ਢੋਲ ਵਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਸਵਾਮੀ ਦੇਵੀ ਸਰਸਵਤੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਵੀਣਾਵਾਦਨੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਿਤ੍ਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਇਕ ਅਵਤਾਰ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਬੰਸੀਧਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਰਾਗ ਨਾਲ ਮਾਇਆ ਜਾਲ ਵਿਚ ਭਟਕਦੀਆਂ ਮਾਨਵ ਆਤਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੱਚੇ ਨਿਵਾਸ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਵਿਵਿਧ ਰਾਗ ਰਾਗਨੀਆਂ ਜਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਸਵਰਗ੍ਰਾਮ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਨੀਂਵ ਹੈ। ਛੇ ਮੂਲ ਰਾਗਾਂ ਦੀ 126 ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ-ਉਪਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਗਨੀਆਂ (ਪਤਨੀਆਂ ਤੇ ਪੁੱਤਰ) ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਰਾਗ ਦੇ ਕਮ ਸੇ ਕਮ ਪੰਜ ਸਵਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੁੱਖ ਸਵਰ ਵਾਦੀ ਜਾਂ ਰਾਜਾ, ਆਨੁਸ਼ਮਿਕ ਸਵਰ ਨੂੰ ਸੰਵਾਦੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ, ਸਹਾਇਕ ਸਵਰਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਵਾਦੀ ਜਾਂ ਅਨੁਗਾਮੀ ਅਤੇ ਅਨਮੇਲ ਸਵਰ ਨੂੰ ਵਿਵਾਦੀ ਜਾਂ ਸ਼ਤਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਛੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਰ ਇਕ ਦਾ ਦਿਨ ਦੇ ਨਿਯਤ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਾਲ ਦੀ ਇਕ ਰਿਤੂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਸੁਮੇਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਤਾ ਦੇਵਤਾ ਉਸ ਦਾ ਸਵਾਮੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 1-ਹਿੰਡੋਲ ਰਾਗ ਸਿਰਫ਼ ਬਸੰਤ ਰਿਤੂ ਵਿਚ ਸੂਰਜੋਦਯ ਸਮੇਂ ਸੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਸਮੁੱਚੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਮਨੋਭਾਵ ਦਾ ਉਤਪ੍ਰੇਰਕ ਹੈ। 2-ਦੀਪਕ ਰਾਗ ਗ੍ਰੀਸ਼ਮ ਰਿਤੂ ਦੀ ਸੰਧਿਆ ਵੇਲੇ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਦਇਆ ਭਾਵ ਜਗਾਂਦਾ ਹੈ। 3-ਮੇਘ ਰਾਗ ਬਰਖਾ ਰਿਤੂ ਦੀ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਰਾਗ ਹੈ ਜੋ ਸਾਹਸ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। 4-ਭੈਰਵ ਰਾਗ ਅਗਸਤ ਸਿਤੰਬਰ ਅਕਤੂਬਰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲਾ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।5-ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਸ਼ਰਦ ਰਿਤੂ ਲੋਢੇ ਵੇਲੇ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸ਼ੁੱਧ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਕ ਹੈ। 6-ਮਾਲਕੌਂਸ ਰਾਗ ਸ਼ੀਤ ਰਿਤੂ ਦੀ ਮੱਧ ਰਾਤਰੀ ਨੂੰ ਸੂਰਮਤਾ ਜਗਾਣ ਲਈ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਅਨੰਦ ਲੈਣ ਦਾ ਸੁਚੱਜਾ ਢੰਗ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਕੰਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਅਨਾਹਦ ਨਾਦ ਦੀ ਉਪਮਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸਾਰੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਰਵਾਂਦੀ ਹੈ।

ਅਨਹਦੋ ਅਨਹਦ ਬਸੈ ਰੁਣ ਝੁਣਕਾਰੇ ਰਾਮ

(ਆਸਾ ਪਹਿਲਾ-436)

ਅਨਿਕ ਅਨਾਹਦ ਆਨੰਦ ਝੁਣਕਾਰ
ਉਆ ਰਸ ਕਾ ਕਛੁ ਅੰਤ ਨ ਪਾਰ

(ਸਾਰੰਗ ਪੰਜਵਾਂ-1236)

162-ਏ, ਗਰੇਨ ਮਾਰਕੀਟ, ਮੱਧਿਆ ਮਾਰਗ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

Music As Guru Nanak's Mode of Communication

Dr. N. Muthu Mohan

Introduction

The present paper is an attempt to understand the musical mode of communication of Guru Nanak Dev, the founder Guru of Sikhism, from a Tamil perspective. While claiming no specialized knowledge of music, the paper presenter however feels that the Tamil perspective of Guru Nanak's music indeed could add up to the already existing studies on Gurbani. The basic hypothesis of the paper is that the musical mode of articulation of Guru Nanak Dev is aimed at constructing a community, a unique and new type of living in the history of India that coincides with the core philosophy of Sikhism annihilating the haumain. The problem discussed becomes pertinent in the context of civilizational debates unfurled recently in the west as well as in the east.

Music: A Tamil Perspective

The oldest recorded Tamil term for music is Pann. The term Pann also came to be used for Raagas in Tamil. The ancient Tamil musicians and singers were named as Paanar. Pann and Paanar figure in the earliest known Tamil poetry that is the Sangam literature whose age goes up to 5 century B.C. The Paanars occupy a place in Sangam literature not only as musicians and poets but partly also as magicians or shamans (Mudhuvaay, Mudhumozhi meaning Primordial Speech) of the ancient Tamil communities. K.Kailasapathy, a reputed scholar of yester generation, in his study on Sangam literature, titled "Tamil Heroic Poetry", discusses the role of the ancient Tamil bards, Paanars (1). According to him, the Paanars were the mystic bards of the ancient Tamil communities who performed a vital social function of organic intelligentsia of the communities. Pann is the root word of another term 'Panpaadu' that is equivalent to Culture, or "Panpadu" meaning 'cultivate'. The term hailed from the practice of cultivating the land. The ancient Tamil country was divided into five landscapes and consequently, the most ancient Tamil ragas too were classified into Five (Pancha Pann).

Another more comprehensive Tamil term for music is Isai that too appears in Sangam literature. The term contains in itself an important historical context when the native community or tribal relations started breaking down and individualistic relations started emerging in Tamil soil, and the need for reconstructing the social relations too appeared. The term Isai acquires its meaning in the

context of social reorganization and literally comes to mean consent, consensus, cementing, accord, acceptance, achieving common standpoint etc. Isai often occurs in Sangam literature with the prefix "Thol-isai" meaning ancient consent, primordial unity, ancient order etc (2).

As per the descriptions of Sangam literature, when the tribal chieftains were abolished and kingdoms started appearing in Tamil soil, the term Isai also acquired the fresh meaning of fame or acceptance of kings by the people, when the new kings were advised to rule the people not by mere coercion but by consensus that must be created by the kings among the people. The bard-poets started playing the role of mediators between the emerging kings and the people. In the new meaning of the term, it has an economic and social meaning that the king ought to rule the people by redistributing the new surplus wealth keeping in mind the ancient rules of economic and social justice, that is, the chieftains sharing the wealth with the people. The fame or acceptance of the king by the people is guaranteed only when social justice is kept intact by the rulers.

On the basis of the above discussion, I would like to assert that the origin of the [illegible]ai in Tamil contains certain very [illegible]t meanings and message. Music is the medium of reconstructing a broken unity, constructing a consensus, and thus constructing a community. In a peculiar sense, the mode of music in Tamil includes in its origin itself the themes of separation and unity. It refers to the theme of separation due to the broken unity of the ancient order and, to the theme of unity due to the suffered longing that is aimed to be overcome. In place of the tribal unity, a socio-cultural and socio-psychological unity is advocated. An anthropological or an ideological world constructed with the help of values is conceived by the Sangam poets. The themes of separation and unity, in more recent words, can be called as the themes of difference and unity or difference and identity. Keeping in mind the historical context, we can say that the theme of music from Tamil perspective immanently contains the problems of primordial unity and broken unity, broken unity and reconstructing the unity, separation and unity, and finally difference and unity.

The second chapter in Tamil music starts with the devotional movement that is associated with the activities of the Vaishnavite Alwars and the Saivite Nayanmaars. The Alwars and Naayanmaars appearing from 5th century A.D traveled widely in the territories of the Tamil land and composed the devotional hymns in the form of Paasurams, literally meaning musical hymns. The devotional culture of Tamilnadu tried to unite the Tamil land in the aftermath of the Sangam Age (native Tamilian) and the Post Sangam Age (Jaina-Buddhist Period). The discords

emerged in Tamil society in terms of folk religious worships, Jainism and Buddhism, and finally in terms of Varnashrama Dharma, were encountered by the devotional culture of Tamilnadu. Saivism and Vaishnavism tried to construct the monotheistic religions transcending the emerging caste differences. The devotional singers appealed more to music and emotion. A musical cementing or an emotional unity is constructed.

Here I want to make a small digression regarding one important aspect of difference between the North Indian Bhakti and the South Indian Bhakti during this period. The Tamil devotion, as we have seen, was basically musical and emotional. The North Indian Bhakti, on the other hand, was narrative-puranic in expression. The narrative expression, as the scholars would indicate, is linear and extensive in form and thickly related with temporality (Narrativity and Time by Paul Ricouer). The musical form used by the Alwars and Naayanmaars cannot be called as linear, neither its temporal aspect is clear. Socially it was meant to unite the followers into an emotional community transcending the caste and other traditional barriers.

The Context of Guru Nanak's Music

If the Tamil devotional culture belongs to the so-called early medieval period, Guru Nanak's devotion belongs to the late medieval period. The inter-space, chronologically around one thousand years, is very important to understand why Guru Nanak resorted to music as his mode of communication. The inter-space between Tamil devotion and Sikh devotion was the historical period when the devotional culture both of North and South became an institution and consequently, revolt against institutional religiosity became widespread in India. The institutionalization of devotion in Indian context also means ritualization, Sanskritization and caste-ization. In the North Indian context, introduction of Islam and its transformation into political Islam became additional factors to the institutionalization of Saivism and Vaishnavism. The institutionalization of Saivism, Vaishnavism and Islam also meant feudalization of religions characteristic of the medieval period.

It is in the above described context, at least three socio-religious movements namely the Siddhas, the Sufis and the Sants emerged as differing voices to the institutionalized religions and politicization of religion. The internal cultures developed by the Siddhas, the Sufis and the Sants explored an inter-religious space for spirituality, ethics and social justice. The mid-medieval centuries of India, under the political rule of the Islamic kings, was also a period of urbanization, growth of individualism and upward social mobilization from below. The political economy of the Islamic rulers did not adhere to the traditional Indian social order namely the caste system or the closed village order. The so-called Islamic period in India was a historical period of

intense and dynamic changes that caused serious breaches in the traditional social structures on the one hand, and also intensification of individualistic moments in human realm. The Siddha-Sufi-Sants triad somehow reflects the positive and negative inputs of the so-called Islamic period. By all means, it was a period when the old orders were broken and the new order had not yet come into existence.

Guru Nanak's Music

The Tamils are happy to know that the founder Guru of Sikhism, Guru Nanak Dev, addressed to music as the appropriate mode of communication. The narrative (puranic) mode is thoroughly absent in Guru Nanak as well as in other Gurus. By reviving the musical culture, the Guru revived the emotional mode of early Bhakti. But the revival of early Bhakti was done by Guru Nanak after going through the knowledge and experiences of the Siddha-Sufi-Sant internalization. In this important sense, Guru Nanak synthesized the spirit of early Bhakti and the critical spirit of the Siddha-Sufi-Sant intervention.

Gurbani, as the word immediately means, is in the musical mode of communication. The term communication contains in itself a few more words, namely unity, unification, community and com-unification. Guru Nanak's music addresses to the problematic of brokenness of Indian society in terms of castes, classes, religions, languages, social structures and cultural paradigms. Bhai Gurdas describes the situation in appropriate words:

"Guru Nanak entered the court of the Creator

And was honored with the gifts of the Name and humility

Then he cast a glance at the cotemporary world,

And saw it steeped in sorrow and suffering.

There was total darkness without the Guru,

The masses were crying for help and guidance,

Guru Nanak took birth as a normal human being,

And practiced renunciation in the midst of social life.

He came to the world for the uplift of mankind." (3)

A careful student of Indian philosophy could understand that the issue of one and many was always a basic problem in Indian culture. Buddhist Sangam and Anatmavada, the Jaina theory of Anekantavada and Vedantic Ekantavada and caste system represent the various ways of solving the problem of one and many in earlier contexts. A brief look at them would reveal that the Jaina mode gives priority to multiplicity, the Vedanta mode reduces everything into the Nirgunic One, and Buddhism constructs a mode of relationality. The musical-devotional mode has a fundamental difference from the Vedantic mode of reducing everything phenomenal into the transcendental one Brahman-reality. The Brahman-reality is

often expressed in Upanishads as OM, the primordial sound or Sabda. The OM as ultimate reality is not OM spelled as O and M, or spelled as A, U and M. OM is the elongated, undifferentiated and the infinite reciting of the sound of OM. According to Vedanta, the undifferentiated and infinite OM is the only reality and every individual and differentiated noise or sound is mayic or illusory. The Vedantic discussion inevitably ends up in a dichotomy, essentialism and reduction. Making the reduced OM into the ultimate reality, Vedanta becomes a philosophy of dominance.

The Tamil and Sikh musical devotion is a different kind of generalization that constructs a unity that mediates between one and many. It does not characterize the one as the only reality as well as it does not evaluate the differences of multiplicity as illusory. The synthetic spirit of Guru Nanak is the most fundamental and consequently, the musical cementing and construction of consent are negotiations between the two realms of the same reality. Guru Nanak recognizes the many and the agony of the many. Music is a fluid signifier in Guru Nanak's thought pattern. The rigid and sectarian signifiers like Siva, Vishnu and Allah could not render unity to the then divided popular reason of the subcontinent. On the other hand, they divided the people into various denominations. The nameless and formless one God, the incomprehensible and infinite God of Guru Nanak is thoroughly a fluid signifier to cement the people of different faiths. Guru Nanak enumerates Saivite, Vaishnavite and Islamic names to describe the fluid idea of God (4). It is this fluidity aimed at cementing the brokenness of Indian society that was the meaning of Gurbani music. Caste too stands to represent the rigid and hard system of signification and brokenness of Indian society.

Music is not just a mode of expression for Guru Nanak and music is the lived reality that is non-conceptual and non-dual. The human personality is conceived by Guru Nanak in the form of Music.

"Let intellect be the musical instrument and love the tambourine,

And there shall be always joy and pleasure in the mind,

This is the devotion and this is the austerity.

Sing in this way beating time with thy feet.

Let the knowledge of His praise be the clapping of the hands,

And joy in the mind be the rhythm

Let Truth and contentment be the two resounding cymbals,

Let the perpetual vision of the Lord be thy ankle-bells,

Let non-duality be thy music and song

Proceed in this way with measured step." (5)

Music is the reality of Guru Nanak where all hard boundaries of phenomenal world are crossed and blending together

of all living beings occur. Guru Nanak's reality of music transcends even the boundaries such as nature and culture. Every season is the articulation of human suffering and yearning to get united.

"In Nature we see the Lord
In Nature we hear His speech,
Nature inspires the devotional trance
In Nature is the essence of joy and peace." (6)

Music is the fluid signifier from the point of which all rigidities are criticized by Guru Nanak. The boundaries of Miri and Piri, body and soul, temporal and beyond, humans and nature etc fall away and they blend together to form a unity in Guru Nanak. With a necessary precaution it has to be stated that neither did Guru Nanak ignore the agony and ruptures within the unity. Guru Nanak's unity is not a dull or absolute identity.

The music of the Guru is the realm of non-concept, as the French philosopher Deleuze would say. A non-concept is always richer than a concept by its concreteness and involvement in the existential problems of the humans. Philosophers do have an attraction to 'pure' concepts but they indeed enter into the realm of dichotomy and loose the concreteness of existence. W.Donald Hudson quotes Wittgenstein saying, " Ethics and aesthetics are one and the same" (7). Further he states, " the two spheres in which the mystical can show itself are art and action" (8). Thus ethics, aesthetics and the realm of action are similar in status (and different from conceptual philosophizing) to express the mystical. The realms of ethics, aesthetics, practice and mystical are non-conceptual, as we find them in Guru Nanak (Wismad) (9). Guru Nanak's music "contains a logic of sense inspired entirely from the domain of empiricism which knows how to transcend the experiential dimensions of the visible without resorting to ideas." (10).

The musical reality of Guru Nanak is also different from the western conception of music. In the west, music is mostly conceived as harmonizing the individualized notes. According to this conception, the individualistic moments are fundamental and music plays the secondary role of harmonizing them. The German philosopher Leibnitz once discussed the theme of harmony along with his basic concept of monads. Monads are primary and individualistic, typical to western philosophizing. Guru Nanak may not agree to this formulation because for the Guru the individualistic moments are not basic or fundamental. On the other hand, the Guru takes inspiration from the primordial unity expressed in Anahad Nada, Sahaja or Sunya. It means that the Guru's Music occupies a middle path between the unstruck melody and the differentiated voices. Guru's Music as middle path does not presuppose the existence of the absolute identity and the differences as two dichotomous realms. For the Guru, Music is the name of a reality where a

creative rupture always exists and a community finds its living in it.

Conclusion

A philosophical dealing of Guru Nanak's Music is a promising area where the core problems of Indian philosophy as well as the postmodern and postcolonial debates could be put to test. The Tamil perspective of the idea of Music as Isai too creatively contributes to the understanding of Guru's Music as constructing a community of people perpetually negotiating within and thus guaranteeing an internal dynamism for themselves. In this sense, Guru Nanak's Music organically confluences with the ethics, aesthetics and praxis proposed in the Sikh philosophy.

References

1. K.Kailasapathy, Tamil Heroic Poetry, Kumaran Book House, Colombo – Chennai, 2002
2. Puranaanuuru, Vol 1 & 2, New century Book House, Chennai, 2004
3. Quoted from Mansukhani, Guru Nanak: World Teacher, 1968
4. Sher Singh, Philosophy of Sikhism, SGPC, Amritsar, 1993, P.126
5. Guru Granth Sahib. P.350.
6. Guru Granth Sahib. P.463
7. W. Donald Hudson, Wittgenstein and Religious Belief, Macmillan, 1975, P.79
8. Ibid, P.94
9. Sher Singh, Opp. Cited, Pp. 238-239
10. Gregg Lambart, The Non-Philosophy of Gilles Deleuze, Continuum, 2002, P.51

ਸੁਰ ਲਿਪੀ

ਹਰਦੀਪ ਕੌਰ

ਰਾਗ ਕੇਦਾਰਾ

ਰਾਗ ਕੇਦਾਰਾ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਪੱਧਤੀ ਦਾ ਸਰਲ ਰਾਗ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ 23ਵੇਂ ਰਾਗ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਕੇਦਾਰਾ ਕਲਿਆਣ ਥਾਟ ਦਾ ਰਾਗ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੱਧਮ ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਤੀਵਰ ਦੋਵੇਂ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਨਿਸ਼ਾਦ ਵੀ ਦੋਵੇਂ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਆਰੋਹ ਵਿਚ 'ਰਿਸ਼ਭ' ਅਤੇ 'ਗੰਧਾਰ' ਵਰਜਿਤ ਹਨ। ਇਹ ਔਡਵ-ਸ਼ਾਡਵ ਜਾਤੀ ਦਾ ਰਾਗ ਹੈ। ਕੋਮਲ ਨਿਸ਼ਾਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਲਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਧੈਵਤ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਵਾਦੀ ਸੁਰ ਸ਼ੁੱਧ ਮੱਧਮ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਵਾਦੀ ਸ਼ੜਜ ਹੈ। ਤੀਵਰ ਮੱਧਮ ਅਤੇ ਗੰਧਾਰ ਦੁਰਬਲ ਹਨ ਅਤੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਰਾਤ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਪਹਿਰ ਹੈ। ਪੂਰਵਾਂਗ ਵਾਦੀ ਇਹ ਰਾਗ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਥਾਟ - ਕਲਿਆਣ (ਦੋਨੋਂ 'ਮ' ਅਤੇ ਦੋਨੋਂ 'ਨ')

ਜਾਤੀ - ਔਡਵ-ਸ਼ਾਡਵ (ਆਰੋਹ ਵਿਚ 'ਰ', 'ਗ' ਵਰਜਿਤ)

ਸਮਾਂ - ਰਾਤ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਹਿਰ ਵਾਦੀ - ਮ ਸੰਵਾਦੀ - ਸ

ਆਰੋਹ - ਸ ਮ ਮ ਪ, ਧ ਪ , ਨ ਧ ਸੰ

ਅਵਰੋਹ - ਸੰ ਨੁ ਧ ਪ, ਮੰਪਧਪਮ, ਗਮਗ, ਸ

ਮੁੱਖ ਅੰਗ - ਸ ਮ, ਮ ਪ, ਧ ਪ ਮ, ਪ ਮ, ਰ ਸ।

ਤਿੰਨ ਤਾਲ

×				2				0				3			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
ਸਥਾਈ															
								ਸ	ਸ	ਮ	ਗ	ਪ	ਪ	ਮੰਪ	ਧਪ
								ਸ	ਰ	ਨੀ	ऽ	ਆ	ऽ	ਇऽ	ਓऽ
								S	S	M	G	P	P	MP	DP
								SA	*R*	*NEE*	-	*AA*	-	*I-*	*O-*
ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਰ	ਰ	ਸ	ਸ	ਸ	ਸ	ਮ	ਗ	ਪ	ਪ	ਮੰ	ਪ
ਨਾ	ऽ	ਥ	ਨਿ	ਧਾ	ऽ	ਨ	ऽ	ਨਾ	ऽ	ਮ	ऽ	ਪ੍ਰੀ	ऽ	ਤਿ	ਲਾ
M	M	M	M	R	R	S	S	S	S	M	G	P	P	M	P
NAA	-	*TH*	*NI*	*DHAA-*		*N*	-	*NAA*	-	*M*	-	*PAREE-*		*T*	*LAA*
ਧ	ਨੁ	ਧ	ਪ	ਮ	ਮ	ਰ	ਸ	ਸ	ਸ	ਮ	ਗ	ਪ	ਪ	ਮੰਪ	ਧਪ
ਗੀ	ऽ	ਮ	ਨ	ਭੀ	ऽ	ਤ	ਰਿ	ਮਾ	ऽ	ਗ	ਨ	ਕ	ਓ	ਹऽ	ਰਿऽ
D	N	D	P	M	M	R	S	S	S	M	G	P	P	MP	DP
GEE	-	*MA*	*N*	*BHEE-*		*TA*	*R*	*MAA*	-	*GA*	*N*	*KA*	*O*	*HA-*	*R-*
ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਰ	ਰ	ਸ	ਸ								
ਦਾ	ऽ	ऽ	ऽ	ਨ	ऽ	ऽ	ऽ								
M	M	M	M	R	R	S	S								
DAA	-	-	-	*N*	-	-	-								

ਅੰਤਰਾ

								ਮ	ਮ	ਪ	ਪ	ਸੰ	-	ਸੰ	-
								ਸੁ	ਖ	ਦਾ	ऽ	ਈ	ऽ	ਪੂ	-
								M	M	P	P	Ṡ	-	Ṡ	
								SU	*KH*	*DAA*	-	*EE*	-	*POO*	-
ਸੰ	-	ਸੰ	-	ਰੰ	ਰੰ	ਸੰ	-	ਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	ਧ	ਨ	ਸੰ	ਰੰ
ਰ	ਨ	ਪੰ	ਰ	ਮੇ	ऽ	ਸੁ	ਰ	ਕ	ਰਿ	ਕਿ	ਰ	ਪਾ	ऽ	ऽ	ऽ
Ṡ	-	Ṡ	-	Ṙ	Ṙ	Ṡ	-	Ṡ	Ṡ	Ṡ	Ṡ	D	N	Ṡ	Ṙ
RA	*N*	*PA*	*R*	*MAY*	-	*SU*	*R*	*KA*	*R*	*KI*	*R*	*PAA*	-	-	-
ਨ	ਨ	ਨ	ਸੰ	ਧ	ਨ̲	ਧ	ਪ								
ਰਾ	ऽ	ਖ	ਹੁ	ਮਾ	ऽ	ਨ	ऽ								
N	N	N	Ṡ	D	N̲	D	P								
RAA	-	*KH*	*O*	*MAA*	-	*N*	-								

ਸੁਰ-ਲਿਪੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ

ਕੇਦਾਰਾ ਮਹਲਾ ੫
ਘਰੁ ੪
ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸਰਨੀ ਆਇਓ ਨਾਥ ਨਿਧਾਨ ॥
ਨਾਮ ਪ੍ਰੀਤਿ ਲਾਗੀ ਮਨ ਭੀਤਰਿ ਮਾਗਨ ਕਉ ਹਰਿ ਦਾਨ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

I have come to Your Sanctuary, O Lord, O Supreme Treasure. Love for the Naam, the Name of the Lord, is enshrined within my mind; I beg for the gift of Your Name. ||1||Pause||

ਹੇ ਨਾਥ! ਹੇ (ਸਭ ਸੁਖਾਂ ਦੇ) ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ! ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਦਾ ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੇ ਹਰੀ! ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਦਾ ਦਾਨ ਮੰਗਣ ਲਈ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਸਰਨ ਆਇਆ ਹਾਂ।੧।ਰਹਾਉ।

ਸੁਖਦਾਈ ਪੂਰਨ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਰਾਖਹੁ ਮਾਨ ॥
ਦੇਹੁ ਪ੍ਰੀਤਿ ਸਾਧੂ ਸੰਗਿ ਸੁਆਮੀ ਹਰਿ ਗੁਨ ਰਸਨ ਬਖਾਨ ॥੧ ॥

O Perfect Transcendent Lord, Giver of Peace, Please grant Your Grace and save my honor. Please bless me with such love, O my Lord and Master, that in the Saadh Sangat, the Company of the Holy, I may chant the Glorious Praises of the Lord with my tongue.||1||

ਹੇ ਸੁਖ ਦਾਤੇ! ਹੇ ਸਰਬ ਗੁਣ ਭਰਪੂਰ! ਹੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਮਾਲਕ! ਮਿਹਰ ਕਰ, (ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਨ ਪਏ ਦੀ) ਲਾਜ ਰੱਖ। ਹੇ ਸੁਆਮੀ! ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੰਗਤਿ ਵਿਚ (ਰੱਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ) ਪਿਆਰ ਬਖ਼ਸ਼। ਹੇ ਹਰੀ! ਮੇਰੀ ਜੀਭ ਤੇਰੇ ਗੁਣ ਉਚਾਰਦੀ ਰਹੇ ।੧।

ਗੋਪਾਲ ਦਇਆਲ ਗੋਬਿਦ ਦਮੋਦਰ ਨਿਰਮਲ ਕਥਾ ਗਿਆਨ ॥
ਨਾਨਕ ਕਉ ਹਰਿ ਕੈ ਰੰਗਿ ਰਾਗਹੁ ਚਰਨ ਕਮਲ ਸੰਗਿ ਧਿਆਨ ॥੨ ॥੧ ॥੩ ॥
(ਪੰਨਾ 1119)

O Lord of the World, Merciful Lord of the Universe, Your sermon and spiritual wisdom are immaculate and pure. Please attune Nanak to Your Love, O Lord, and focus his meditation on Your Lotus Feet. ||2||1||3||

ਹੇ ਗੋਪਾਲ! ਏ ਦਇਆਲ! ਹੇ ਗੋਬਿੰਦ! ਹੇ ਦਮੋਦਰ! ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਵਿੱਤਰ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਦੀ ਸੂਝ (ਬਖਸ਼)। ਹੇ ਹਰੀ! ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ (ਪਿਆਰ) ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗ ਦੇਹ। (ਨਾਨਕ ਦੀ) ਸੁਰਤਿ ਤੇਰੇ ਸੋਹਣੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਟਿਕੀ ਰਹੇ ।੨।੧।੩।